

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Для формування механізмів залучення інвестицій в аграрний сектор необхідно насамперед у законодавчому порядку розширити сферу дії державного регулювання інвестиційної діяльності, яке має бути основою економічної політики держави, здійснення інвестиційної діяльності на підприємствах і в господарських структурах різних форм власності, на різних рівнях. Зокрема, залучити до активної інвестиційної діяльності суб'єкти різних форм власності та господарювання для розширення розвитку національного товаровиробництва й ринкової інфраструктури, створення інвестиційних нагромаджень, куди має залучатися весь фінансовий капітал держави, в тому числі й тіньові його форми; направляти інвестиційні ресурси на виконання, перш за все, пріоритетних загальнодержавних і регіональних програм розвитку аграрної галузі; ширше залучати і раціонально використовувати у розвитку агросфери іноземні інвестиції. Для цього слід на державному рівні створити необхідну інфраструктуру та належний механізм страхування цих інвестицій, яке являє собою основний складник в інфраструктурі їх залучення.

Список використаних джерел:

1. Інвестиції зовнішньоекономічної діяльності : статистичний збірник / за ред. Л. М. Овденко. – К. : Держкомстат, 2010. – 62 с.
2. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>
3. Жарун О. Регіональні аспекти інвестиційної діяльності сільськогосподарських підприємств / О. Жарун // Економіка АПК. – 2008. – № 3. – С. 111–117.
4. Сидоренко О. Успішний вихід аграрних компаній на міжнародні ринки: теорія та практика / О. Сидоренко // Агроexpert. – № 6. – 2011. – С. 108–111.

УДК 351.713:330.131.7

О. В. Комаров, головний державний інспектор
Департаменту аналізу ризиків та протидії
митним правопорушенням
Державної фіскальної служби України

ЕКСПЛІКАЦІЯ МИТНОГО РИЗИКУ В КОНТЕКСТІ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Досліджено суспільно-історичний контекст ризику та генезис відповідних наукових знань. На основі комплексного аналізу вітчизняних і закордонних теорій, моделей, концепцій, ідей визначено ключові складові, властивості та загальні ознаки ризику, узагальнено та схематизовано відповідні наукові й філософські підходи. Визначено загальне та спеціальне поняття ризику та їх співвідношення, а також специфічні ознаки і властивості митних ризиків, сферу їх виникнення, реалізації та відповідні форми вираження. Встановлено актуальність досліджених питань у структурі сучасних знань про ризик.

Ключові слова: *ризик; митний ризик; управління ризиками; адміністрування митних ризиків; державне управління; державне регулювання.*

© О. В. Комаров, 2014

This article explores the social and historical context of risk and the genesis of relevant scientific knowledge. Based on comprehensive analysis of domestic and foreign theories, models, concepts and ideas, identified key components, base characteristics and general peculiarities of risk; generalized relevant scientific and philosophical approaches. In addition, defined general and special risk definitions and their correlation. Identified specific features and properties of customs risks, scope of their occurrence, realization and appropriate forms of expression. Determined relevance of research on the system of current knowledge about risk.

Key words: risk; customs risk; managing risk; customs risk management; state administration; state regulation.

Постановка проблеми. Ризик як характерний атрибут суспільного буття обумовлює й обумовлюється всіма сферами людської діяльності в процесі суспільної взаємодії та досягнення відповідних цілей, зокрема щодо забезпечення національних митних інтересів і безпеки держави. Оскільки сучасне суспільство ризикогенне, а ризики супроводжують усі сфери, зокрема публічних відносин, у тому числі митно-правові відносини, увага акцентується на окремих опосередкованих ними аспектах даного феномена. Однак поняття “митний ризик” донині не отримало належної експлікації в контексті державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За радянських часів поняття “ризик” було оголошено “буржуазним”, чужим новому соціально-економічному ладу, внаслідок чого воно недостатньо досліджено та обґрунтовано вітчизняною наукою. “Митний ризик” – досить нове спеціально-наукове поняття, а його фундаментальний розвиток відображено переважно в іноземних дослідженнях. Нині такий дисбаланс щодо визначення понять у зарубіжній та вітчизняній науці поступово почав вирівнюватись.

Попри наявність уже значної кількості досліджень з питань управління ризиками, вагома частина з яких належить А. П. Альгіну, В. В. Вітлінському, В. М. Гранатурову, І. Г. Бережнюку, В. В. Буланій, А. І. Брендак, О. М. Десятнюк, О. В. Джумурат, К. В. Крисоваті, Г. Ю. Кулик, І. В. Несторишену, В. А. Останіну, П. В. Пашку, П. Я. Пісному, Ю. В. Рожкову, С. С. Терещенку та іншим, постає необхідність у додатковій експлікації митних ризиків для вдосконалення механізмів їх адміністрування в системі державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності.

Мега статті – проведення додаткової експлікації поняття “митний ризик” для вдосконалення механізмів їх адміністрування у системі державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності, а також узагальнення і переосмислення сучасних наукових знань про ризик.

Виклад основного матеріалу. Поняття “митний ризик” ніде чітко не досліджено [1]. Розмаїття думок про сутність ризику пояснюється, зокрема, багатоаспектністю даного явища, яке має багато протилежних, суперечливих реальних передумов, чим пояснюється наявність величезної кількості дефініцій, що визначають його з різних поглядів [2, 17].

Як зазначає професор В. А. Останін: “...вже перше залучення до розуміння ризику, розкриття його концепту, однозначного з’ясування обсягу цього поняття, тобто денотата, виявляє суперечливість теорії ризику як у вітчизняній науці, так і в західній школі ризикології. Це проявляється вже в тому, що сам по собі ризик є поняттям, яке відображає не реальність, котру можна безпосередньо побачити, відчутти на дотик, а певну можливість, яку можна відчувати духовно, інтуїтивно, не залучаючи органи чуття” [3, 10]. Таким чином, уже центральна категорія ризикології закладає суперечності в усю систему відповідного наукового знання.

Нині подано сотні визначень цього поняття, написано десятки наукових монографій, однак повного розуміння сутності ризику досі немає [4]. Історія ризику також маловивчена.

Механізми державного управління

Не зроблено спроби історично осмислити використання цього поняття, що також не має дивувати, якщо врахувати неоднозначність трактування самої сутності поняття ризик у різних наукових джерелах. “Для чого взагалі потрібно було вводити нове слово там, де можна було говорити про небезпеку, невизначеність, випадковість, а щодо поведінкових рішень – про чесноти (virtu), мужність (fortitudo) і т. д.?” – ставить питання Ніклас Луман [5].

У науковому середовищі існують різноманітні погляди дослідників з цього приводу. Окремі з них [4], зокрема, вказують, що, зазнаючи дослідницьку безпорадність, деякі автори виводять сутність ризику з етимології самого слова “risk” (розділу лінгвістики, який вивчає походження слів), знаходячи в ньому італійські, іспанські та інші корені. Це цікаво, але не дає для вченого-економіста або бізнесмена основ для використання дефініції “ризик”, науково обтяженої етимологічною “мішурою”. У статті ми не спираємось виключно на лінгвістичну складову, однак вважаємо, що залишити її поза увагою було б некоректно.

Так, деякі дослідники етимологічних аспектів, зокрема, вважають, що достовірно встановити походження слова “ризик” взагалі неможливо. Високі культури давнини оперували абсолютно іншою технікою для роботи з аналогічними проблемами, через що не потребували слова, яке означає те, що ми нині розуміємо під ризиком [1]. Наявні підходи до етимології ризику свідчать про таке його походження:

- іспанське, португальське чи іспано-португальське, від “risco” – “прямовисна скеля”, “риф”, тобто небезпека;
- італійське чи староіталійське коріння “risiko” – “небезпека”, “загроза” або “risicare” – “лавирувати між скель”, “зважуватись”, “насмільоватись”;
- грецьке обґрунтування ризику через “ridsikon”, “ridsa” – “бескид”, “скеля”;
- латинська етимологія, в основі якої слово “risicare” – “зважуватись”, або “rescum”, що означає непередбачуваність, небезпеку чи те, що руйнує.

Перш за все, звертаючись до найвідоміших словників (табл. 1), що розкривають загальний зміст даного поняття, посилаємось на складений за алфавітно-гніздовим принципом словник В. І. Даля, де під розміщеним на чолі гнізда дієсловом “ризикувати” з коренем “ризик” розуміється, по-перше, “пускатись на вдачу, на хибну справу, навмання, зважуватись, іти навмання, робити щось без правильного розрахунку, піддаватися випадковості, діяти сміливо, завзято, сподіваючись на щастя, ставити на кін (від гри)”, по-друге, “піддаватися чому, відомій небезпеці, мінливості, невдачі”.

Таблиця 1

Словникове визначення поняття “ризик”

Джерело (словник)	Визначення
Енциклопедичний словник Вебстера	небезпека, можливість шкоди (збитку) або втрат
Оксфордський словник англійської мови	ситуація, пов’язана з виникненням небезпеки
Тлумачні словники російської мови Ожегова та Ушакова	можлива небезпека, дія на вдачу в надії на щасливий результат (щасливу випадковість)
Великий економічний словник Азріліяна	можливість настання події з негативними наслідками в результаті певних дій чи рішень
Великий економічний словник Борисова	випадковості або небезпеки, які мають можливий, а не невідворотний характер та можуть бути причинами збитків

Джерело : складено автором

Етимологія поняття “ризик” не обмежується та не зводиться виключно до лінгвістичної характеристики [6] і словникового визначення сутнісного змісту. Вважається, що як історична категорія ризик виник ще у глибині віків – тоді, коли у людини тільки-но з’явилося почуття страху перед смертю [7, 22]. Перші спроби осмислення поняття “ризик” належать до XIII ст. і пов’язуються з поширенням азартних ігор, однак уперше осмислення закономірностей гри було здійснено лише у XVI ст. [8].

Ризик як феномен буття виник на нижній сходинці цивілізації з першою людиною, яка усвідомила можливість небезпеки, і супроводжує всю еволюцію людства. Про те, що “великі справи завжди пов’язані з великим ризиком”, стверджував у своїх працях ще давньогрецький історик Геродот (490–425 рр. до н. е.) [9]. Однак про ризик у більш-менш наближеному до сучасного його розуміння контексті починають говорити лише в період довготривалого переходу від середньовіччя до ранньої сучасності [1].

Найважливішими сферами застосування даного поняття стали мореплавання і морська торгівля у розумінні небезпеки, що загрожувала кораблям [2, 17]. Зокрема, вже у морській торгівлі Давнього Сходу мали місце й усвідомлення ризику, й відповідні правовідносини у сфері морської торгівлі та страхування – раннього випадку планомірного контролю ризику. Але навіть в епоху нехристиянської античності ще не було усвідомлення того, що йдеться про рішення [1]. Із поступовим розвитком торгівлі зростає рівень конкуренції та, як наслідок, рівень ризику, уявлення про який змінювались відповідним чином.

Поняття “ризик” набуває актуальності з появою усвідомлення відповідальності за прийняті рішення. В Європі поняття “ризик” починає зустрічатися вже у середньовічних джерелах, його поширення пов’язується з початком книгодрукування, перш за все, в Італії та Іспанії [1]. В Оксфордському словнику англійської мови зазначено, що слово “ризик” як схильність до винагороди або готовність до невдачі, насамперед на ниві комерції, з’явилося в Італії на початку XVII ст. (*risilorishio*) та згодом мігрувало до Франції (*risqué*), звідки й потрапило в середині XVIII ст. до письмових джерел Англії.

Еволюція наукових і філософських поглядів щодо поняття “ризик” має багатовікову чи навіть тисячолітню історію, опосередковано питанням ризику приділено увагу ще в працях Платона, який вбачав ризик у “матеріалізації” ідей. У різні історичні епохи дослідженню сутнісного змісту ризиків приділялась особлива увага. У процесі розвитку теоретичних положень трактування категорії “ризик” переосмислювалось та змінювалось, проте донині немає єдиної думки стосовно визначення його сутності навіть у межах різних дисциплін, які, згідно з Нікласом Луманом, “розходяться як континенти”.

Відтворюючи ретроспективу розвитку суспільної думки щодо усвідомлення природи та сутності ризику, можна дійти висновку, що ризик завжди виступав як результат конкретно-історичної взаємодії людини з навколишнім світом через що його розуміння як феномена людського життя зумовлювалося специфікою світогляду відповідної історичної епохи [10]. Уявлення про долю, рок, фатум, які покладено в основу накопичення сучасного знання про ризик, поступово набували переосмислення і трансформації.

Проведений О. М. Корхом та Г. Ю. Кулик аналіз дає підстави вважати, що в історичному розвитку суспільної думки розуміння ризику змінювалось від тлумачення його як суто об’єктивної загрози (скелі) в античній культурі, через абсолютизацію його суб’єктивної складової з часів Відродження, до усвідомлення його діалектичної об’єктивно-суб’єктивної природи у XX ст. [10]. Найбільше обґрунтування ризик отримав у предметній області пізнання економічної науки, філософії, соціології, політології та юриспруденції, однак у науці та практиці державного управління ризик усе ще залишається свого роду “terra incognita”.

Генезис наукових знань про ризик розвивався поетапно, його багатоаспектністю зумовлений інтерес більшості сфер пізнання. Спочатку ризик потрапив до поля зору спеціаль-

них розділів математики, логіки, статистики, юриспруденції, практики страхування, функціонування бірж тощо. Цей процес був детермінований накопиченням наукових знань про імовірнісний характер природних і суспільних процесів. У подальшому ризик розглядає значна кількість конкретних наук, зокрема теорія імовірності, ігор, операцій, прийняття рішень, психологія та інші дисципліни.

У структурі сучасних знань про ризик можна виділити два взаємопов'язані рівні, які умовно визначаються як прикладний і теоретичний. Прикладний є результатом дослідження конкретних наук. Теоретичний – це результат дослідження сутності соціального ризику, а також специфіки діяльності й управління суспільними процесами в ситуації ризику та невизначеності [2, 4]. На сучасному етапі категорія “ризик”, виступаючи предметом міждисциплінарних досліджень, набуває статусу загальнонаукового поняття й у змістовному сенсі репрезентується у своїй умовній універсальності.

Сучасний стан характеризується тим, що переважна частина праць з оцінки, аналізу та управління ризиками належить до тієї чи іншої конкретної галузі. Спроби уніфікувати й описати різноманітні ризики ведуться давно, вони знайшли своє втілення, зокрема, в міжнародних стандартах з управління ризиками. Так, О. І. Орлов та О. В. Пугач [11], визначаючи необхідність відповіді на фундаментальне питання: “Чи існує єдина теорія ризику або ж спостерігається лише сукупність частково схожих окремих науково-практичних дисциплін, присвячених оцінці, аналізу й управлінню ризиками у конкретних галузях? Тобто єдина теорія ризику чи сукупність теорій ризиків?”, припускають, що єдина теорія існує.

На підтвердження існування єдиної теорії свідчить наявність загального корпусу підходів, понять і термінів, моделей, що дозволяє будувати базові основи теорій ризику в конкретних галузях, що й визначає існування єдиної теорії ризику. Зміст цього загального корпусу і визначається змістом єдиної теорії ризику, виокремлення якої дозволяє одноманітно розвивати конкретні теорії [11]. Однак існування так званого “загального корпусу” доволі суперечливе, оскільки, попри наявність стандартизованих підходів, донині немає єдиного усталеного підходу навіть до визначення базового понятійно-категорійного апарату.

Як справедливо зазначає Ніклас Луман: “Цілком очевидно, що для кожної галузі знань її власний теоретичний контекст цілком достатній, щоб видавати керівні настанови. Тому навіть на рівні окремих галузевих знань, а тим більше в процесі спільної міждисциплінарної роботи часом виникають сумніви, чи взагалі відомо, про що, власне, йдеться” [1]. Водночас неможливо розпочати дослідження за умов невизначеності предмета як такого, оскільки згідно з відомим латинським виразом, якщо невідомі терміни науки, то невідома і сама наука. Ураховуючи зазначене та дотримуючись правила, сформульованого французьким ученим Рене Декартом: “...домовтесь про терміни, і половина людських спорів зникне”, перш за все, встановлюємо загальне поняття “ризик” з метою подальшої експлікації спеціально-наукової категорії “митний ризик”.

“Не можна сказати, що нині не існує теорії ризиків, – не без скепсису зазначає професор В. А. Останін, – вона є, але значно відстала від потреб практики”. Продовжуючи, професор констатує: “Російська ж специфіка, як, утім, і вітчизняна, полягає в тому, що більшість авторів, не вникаючи в суть такого явища, як “ризик”, воліють, критикуючи визначення цього поняття, подані іншими економістами, конструювати свою дефініцію. Фактично всі ці визначення грішать серйозним недоліком методологічного характеру. Вони не складаються з необхідного набору атрибутивних властивостей. Втрата ж явищем своєї атрибутивної ознаки, на відміну від ознак випадкових, майже завжди означає зміну якості цього явища” [4]. Враховуючи зазначене, у даному дослідженні спробуємо не допустити подібних помилок і недоліків.

Механізми державного управління

За результатами проведеного нами аналізу близько двохсот підходів до визначення категорії “ризик” доходимо висновку, що переважно його зміст характеризують через такі ознаки і складові: невизначеність та імовірність, прогнозованість і непередбачуваність, суперечливість і конфліктність, вибір та альтернативність чи варіативність, небезпеки та загрози, збитки і втрати або наслідки, успіх і невдача, випадок, подія, ситуація тощо. Скомбінованістю, причинно-наслідковими зв'язками та взаємозалежністю таких характеристик і якісних ознак, а також предметною областю пізнання обумовлюється відповідне змістовне наповнення базової категорії в теорії ризикології.

Наявність цілої низки вчень, шкіл, концепцій та підходів до визначення сутності категорії “ризик” свідчить про складність і багатоаспектність даного явища і про постійний інтерес та актуальність цього питання у структурі сучасних знань про ризик. Аналіз теоретичних положень та узагальнених підходів до розуміння змістовного наповнення категорії “ризик” дає підстави стверджувати про відсутність конкретно визначеної сутнісної характеристики ризику, що обумовлено їх певною суперечливістю через обмеженість, спрощеність і загальність одних його дефініцій та галузеву орієнтованість і надмірну обтяженість додатковими категоріями інших.

На думку дослідника митної справи та обумовлених її здійсненням ризиків С. С. Терещенка [12], сенс категорії “ризик”, у першу чергу, пов'язаний з особливими властивостями суб'єкта й об'єкта управління (людської діяльності), тому не існує і не може існувати єдиного тлумачення змісту категорії “ризик”, оскільки поява факторів невизначеності залежить від спрямування людської діяльності. Відповідно, категорія “ризик” має окремо тлумачитись у контексті державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності. Водночас можна визначити і спільні, загальні положення, тенденції та закономірності (рис. 1).

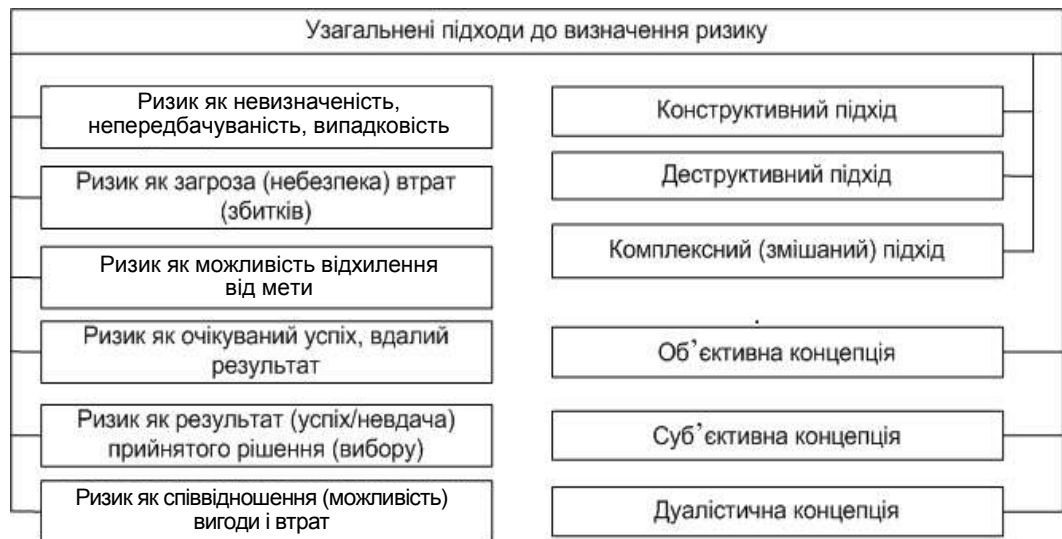

Рис. 1. Узагальнені підходи до визначення категорії “ризик”

З одного боку, ризик репрезентується у вигляді можливої невдачі, небезпеки, втрат, шкоди, збитків, які можуть настати в результаті прийняття і реалізації обраного рішення, з іншого – ризик ототожнюється з передбачуваною чи очікуваною вдачею, успіхом, досяг-

ненням мети, тобто ризик характеризується як виграшний або програшний шанс у позитивному чи деструктивному аспектах. Згідно з цим іноді вважається, що за лексичним значенням цей термін амбівалентний. Взаємозв'язок та взаємодія основних елементів ризику відображають його зміст. Поряд з цим ризику властиві такі основні ознаки: невизначеність, суперечливість, альтернативність [2, 21].

Поділяючи погляд А. П. Альгіна [2], Є. А. Саркісова [13] зазначає: “Крім перерахованих властивостей, для ризику характерна ще одна важлива властивість: ризик – це завжди явище, яке характеризує майбутнє, тобто, кажучи про ризик, ми маємо на увазі тільки подальші результати, а не ті досягнення або провали в минулому”. Категорично не погоджуємося з такою позицією, оскільки всі події минулого тим чи іншим чином накладають відбиток на події майбутнього, забезпечують досвідом, сприяють установленню причин і умов, що обумовлюють виникнення ризиків для їх недопущення в подальшому.

Зв'язок безпеки та ризику простежується в етимології цього терміна [2, 17]. Етимологічні дослідження ризику, які проводились упродовж багатьох років, дають підстави пояснити його походження на основі таких його генетичних попередників (прототипів), як невизначеність, незнання і непевність, котрі створюють небезпеку та є її стадіями [6]. Отже, ризик – це категорія, яка поєднує всі складові, що формують потенційну небезпеку для стабільності, надійності й ефективності функціонування державних і суспільних інститутів та інституцій, пов'язану з його реалізацією всупереч волі керуючого суб'єкта управління.

Існують не лише різні погляди на розуміння та змістовне наповнення поняття “ризик”, а й різні підходи до оцінки його об'єктивних і суб'єктивних характеру та природи. Усвідомлення того, що ризику властиві два боки – об'єктивний (обумовлений об'єктом управління, пізнання, діяльності) та суб'єктивний (пов'язаний з відображенням, оцінкою об'єктивної величини ризику), дає змогу обирати й виробляти адекватніші методи та засоби, що на практиці забезпечують оптимізацію процесів людської діяльності [2, 26].

Безпосередньо пов'язане з терміном “ризик” поняття “ситуація ризику”, через яке можна більше зрозуміти зміст першого. Аналіз конкретної ситуації – відправна точка прийняття того чи іншого рішення. Більшість дослідників схильні вважати, що поняття “ситуація” близьке слову “обстановка”. Виходячи з того, що в ситуацію входять умови, в яких реалізується явище, та його причини, можна вважати, що поняття “ситуація” ширше за логічним обсягом, ніж окреме явище [2, 19]. Погоджуючись із цим ситуацію ризику чи ризикову ситуацію визначаємо як поєднання, сукупність різноманітних обставин, чинників і факторів, що створюють обстановку чи сприятливі передумови для реалізації ризику. Ситуація ризику безпосередньо пов'язана з поняттям “подія”, тобто з виникненням специфічного набору обставин, за яких реалізується явище.

Стосовно державної митної справи виникнення конфлікту між органом митного контролю як інститутом державної влади та зовнішнім середовищем визначається ризиками, пов'язаними з порушенням установленого порядку здійснення митних процедур. Паралельно існують внутрішньоорганізаційні (операційні та бюрократичні) ризики. Такі ризики, обумовлені конфліктністю інтересів, накладаючись одне на одного, характеризують відповідний спектр небезпек, що мають урахувуватись у процесі управлінської діяльності.

Досліджуючи сутність ризику в публічному секторі, виділяємо два поняття – загальне та спеціальне. Ризик як загальне поняття – загроза порушення чи недотримання встановленого порядку здійснення нормативно врегульованої діяльності, що створює небезпеки суспільним цінностям у відповідній сфері публічних відносин. Ризикам у митній галузі, відповідно, властива певна специфіка, що обумовлена сферою їх виникнення та реалізації й відповідними формами вираження, через що їх переважно розкривають у контексті здійснення зовнішньоекономічної діяльності та її складових і пов'язують з порушенням, недотриманням вимог митного законодавства (табл. 2).

Наукові підходи до визначення категорії “митний ризик”

Автор	Підхід (визначення)
Csaba Zagon	Можливість виникнення події, настання якої негативно впливатиме на виконання своїх обов'язків прикордонними відомствами
Войцещук А. Д.	Ймовірність недотримання законодавства України з питань митної справи
Галько С. В., Терещенко С. С., Клян Ф. Г.	Ступінь імовірності недотримання законодавства України, що стосується товарів і транспортних засобів, які переміщуються через митний кордон України
Кулик Г. Ю.	Недотримання митного законодавства, що завдає шкоди інтересам держави та суспільства, захист яких є головним завданням митної служби
Морозов В. Г., Останін В. А., Рожков Ю. В.	Кон'юнкція небезпеки (потенційної можливості порушення митних правил) та ймовірності настання ризикової події, обумовленої наявністю даного порушення
Пісной П. Я.	Імовірність реалізації певної митної загрози із прогнозованим або непрогнозованим можливим збитком, а також її можливих наслідків у митній галузі
Савунова Т. М.	Імовірність (загроза) недотримання учасниками ЗЕД і митними органами порядку здійснення операцій ЗЕД, що підлягають митному регулюванню, у результаті чого завдається збиток національній економіці у вигляді уповільнення процесу зовнішньої торгівлі (експортно-імпортного товаропотоку), недобору митних платежів до бюджету, втрати частини прибутку учасниками ЗЕД тощо
Соловйова І. В.	Поєднання імовірності порушення митного законодавства і його негативних наслідків
Табаков О. В.	Можлива активізація протиправної поведінки у відповідній сфері, пов'язаної з порушенням митного законодавства
Пашко П. В.	Кількісна величина митного виклику у вигляді визначеної оцінки чи ймовірності реалізації діючої або потенційної митної загрози з погляду усвідомленої можливості виникнення митної шкоди

Джерело : складено автором

Саме останній підхід, всупереч визначеним концептуальним засадам управління ризиками під час здійснення державної митної справи [14], знайшов своє подальше нормативне закріплення в процесі відомчого митного регулювання у формі кількісної величини митного виклику у вигляді визначеної оцінки чи ймовірності реалізації діючої або потенційної митної загрози в зовнішньоекономічній діяльності, митних відносинах та в галузі митної справи з погляду усвідомленої можливості виникнення митної шкоди.

Відповідаючи на питання: “Що ж таке ризик у контексті ризик-менеджменту?”, один з найавторитетніших у світі експертів з питань митного ризик-менеджменту професор Девід Віддоусон зазначає: “З погляду прикордонних відомств найкраще ризик визначається як можливість настання події, яка матиме вплив на організаційні цілі”. Запропонований концепт передбачає наявність двох елементів: можливість настання події та наслідки в разі її настання. Рівень ризику є продуктом можливості настання ризику і наслідків його настання [15, 100].

Всесвітня митна організація у Компендіумі з управління ризиками [16], відмовившись від визначеної нею [17, 24] характеристики ризику як потенційного недотримання митного законодавства, нині оперує термінологією оновленої серії міжнародних стандартів з управління ризиками ISO 31000, ISO Guide 73:2009 [18], згідно з якими ризик визначається як вплив невизначеності на цілі, а не поєднання ймовірності події та її наслідків, як це було встановлено попередньою редакцією ISO/IEC Guide 73:2002.

У митному законодавстві поняття “ризик” використовується здебільшого як характеристика порушення суб’єктами господарювання встановленого законом порядку переміщення товарів і транспортних засобів через митний кордон та визначається міжнародними і національними положеннями в загальнонауковому контексті, зокрема, як певна потенційна ймовірність недотримання або порушення митного законодавства.

Згідно з Митним кодексом Митного союзу [19] ризик визначено як ступінь імовірності недотримання митного законодавства Митного союзу та/або законодавства держав – членів Митного союзу. Аналогічного змісту конструкцію закріплено положеннями національного митного законодавства переважної більшості країн СНД, у тому числі Митним кодексом України [20], яким визначено базові засади функціонування системи управління ризиками, де під ризиком розуміється ймовірність недотримання вимог законодавства України з питань державної митної справи, що відповідає логіці та узгоджується з термінологічним апаратом Концепції [14].

Проведений колективом авторитетних вітчизняних практиків і дослідників у галузі державної митної справи аналіз наукових підходів до визначення поняття “митний ризик”, у тому числі запропонованого нами [21], дозволив стверджувати, що всі вони за своїм змістом значно відрізняються одне від одного, хоча можна виділити декілька спільних ознак:

- у всіх можна виділити характерну особливість ризику – це небезпека, можливість невдачі, поразки, ймовірність або митний виклик;
- виникнення митної шкоди, збитку, що завдається національній економіці;
- недотримання або порушення норм митного законодавства, а також норм інших галузей законодавства.

За результатами зазначеного аналізу колектив авторів визначає митний ризик як імовірність недотримання або порушення норм вітчизняного законодавства і порядку ведення операцій зовнішньоекономічної діяльності суб’єктами господарювання, що спричиняє виникнення митної шкоди [22, 73]. Безумовно, погоджуючися з висновками щодо властивих митному ризику ознак, на підставі розширеного аналізу додатково виокремлюємо ряд уточнюючих властивостей, через які досліджені нами підходи, в тому числі наведені вище (табл. 2), характеризують зміст даної категорії:

- недотримання або порушення норм митного законодавства, як правило, характеризується ймовірнісним характером;
- митний ризик розглядається в контексті виконання завдань уповноваженими суб’єктами контролю;
- митний ризик визначається переважно в деструктивному контексті;
- митні ризики обумовлюються та безпосередньо пов’язані зі здійсненням зовнішньоекономічної діяльності суб’єктами господарювання.

Аналогічну [22] конструкцію поняття “ризик” також відображено у колективній монографії за загальною редакцією І. Г. Бережнюка [23], в роботі над якою ми брали участь. Водночас, не ставлячи під сумнів обґрунтованість такого підходу, вважаємо за необхідне дещо розширити й відповідним чином переосмислити змістовний контекст категорії “митний ризик”, для експлікації якої виокремлюємо ряд специфічних ознак, котрі покладаємо в

Механізми державного управління

основу запропонованого авторського підходу до визначення спеціально-наукового поняття “митний ризик”:

– митний ризик – це загроза вчинення або допущення вчинення умисного чи з необережності правопорушення, об’єктом якого є встановлений законом порядок переміщення товарів і транспортних засобів через митний кордон;

– митний ризик – це порушення норм як митного, так і інших галузей міжнародного та національного законодавства, що регулюють пов’язані з митними правовідносини;

– митний ризик – це також/або порушення нормальних і безпечних умов функціонування органів митного контролю внаслідок учинення протиправних дій та інших обставин, не пов’язаних з порушенням нормативних приписів, учиненням відповідних деліктів;

– порушення (правопорушення) обумовлює небезпеки як для органів, уповноважених на здійснення державної митної справи, так і для інших державних і суспільних інститутів та інституцій;

– умовність причинно-наслідкового зв’язку між митним ризиком і наслідками у вигляді шкоди, втрат, збитків тощо, в тому числі для держбюджету.

Свідомо ігноруючи позитивний аспект ризикової діяльності, спрямованої на досягнення вигоди, прибутку, якими оперують насамперед економічні теорії та моделі управління організаціями, чітко розмежовуємо інтереси держави (національні митні інтереси від приватних інтересів) та визначаємо поняття “митний ризик” як загрозу порушення норм митного та відповідних галузей національного і міжнародного законодавства (податкового, валютного, господарського, адміністративного, кримінального тощо), які регулюють пов’язані з митними правовідносини, а також порушення нормальних і безпечних умов функціонування уповноважених на здійснення державної митної справи органів, інших державних і суспільних інститутів та інституцій.

Ризики у митній сфері не завжди усвідомлені. Це пояснюється тим фактом, що прорахувати, спланувати, передбачити й відповідним чином проаналізувати й оцінити можна далеко не всі життєві ситуації та “сценарії” розвитку подій, а тим більше виразити їх через кількісні показники, а митна шкода хоч і є наслідком реалізації митного ризику, однак не завжди наявна. Реалізація ризику може мати позитивні, негативні, а також нульові результати, при цьому для кожного із суб’єктів вони можуть бути різні та навіть діаметрально протилежні. Тобто твердження про абсолютність причинно-наслідкового зв’язку між митним ризиком і шкодою може видатися дещо неоднозначним.

Порушення норм національного митного законодавства безпосередньо може й не загрожувати інтересам держави у вигляді прямих збитків чи шкоди, проте сам факт такого правопорушення – це посягання на охоронювані законом суспільні відносини, що є фактором небезпеки для них, котрий підлягає усуненню, зокрема на основі реалізації інституту юридичної відповідальності, яка виконує не лише репресивну функцію, а й правовідновлювальну, компенсаційну, превентивну, індикаторну тощо.

Умисне посягання на встановлений законом порядок переміщення товарів і транспортних засобів є ризиком для особи, що полягає в можливості притягнення до відповідальності за таке правопорушення в разі його виявлення. Одночасно таким ризикам протиставлений шанс несумлінних суб’єктів отримати додатковий прибуток за рахунок зменшення митних платежів або ухилення від їх сплати, що є ризиком для органів митного контролю, пов’язаним з адекватністю прийнятих рішень щодо достатності форм та обсягів митного контролю для забезпечення дотримання законодавства з питань державної митної справи.

У разі неумисного вчинення правопорушення (з необережності) особа приймає ризик того, що незнання закону не звільняє її від відповідальності, оскільки будучи дієздатною має усвідомлювати, що в її діях можуть бути ознаки адміністративного чи кримінального

правопорушення. Приймаючи ризики, особа одночасно є учасником розподілу небезпек, оскільки умисно або з необережності посягає на суспільні цінності та відносини, учасником яких вона неминуче виступає у процесі індивідуально-колективної соціальної взаємодії – як суб'єкт суспільних відносин та споживач суспільних благ.

Небезпеки, опосередковані протиправними ризиковими діями особи, несуть державні та суспільні інститути й інституції через порушення встановленого законом порядку переміщення товарів і транспортних засобів, контроль за дотриманням якого покладено на відповідні органи. Одночасно органи митного контролю генерують і несуть ризики, опосередковані внутрішніми ризикогенними потенціалами, у випадку, коли правопорушення вчиняється за сприяння чи безпосередньо їх посадовими особами або через неналежне виконання ними службових обов'язків, оскільки посадові особи самі по собі є джерелом ризиків, які визначаються якістю, благонадійністю і лояльністю персоналу й ефективністю функціонування системи забезпечення відомчого контролю і безпеки.

Крім того, в умовах інтервенції суміжних держав посягання на встановлений законом порядок переміщення через державний митний кордон супроводжуються посяганням на об'єкти митної інфраструктури шляхом їх знищення, захоплення, блокування роботи тощо, а також посяганням на життя і здоров'я, права і свободи посадових осіб, уповноважених на здійснення державної митної справи. Такі, без перебільшення, глобальні безпекові виклики і загрози національним інтересам і безпеці держави обумовлюють якісно нового порядку ризики, пов'язані з порушенням як митного законодавства, конституційних основ і норм міжнародного права, так і нормальних і безпечних умов функціонування органів митного контролю, інших державних і суспільних інститутів та інституцій.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Запропонований комплексний підхід передбачає наявність взаємообумовленого двовекторного зовнішнього і внутрішнього негативного впливу у вигляді посягання на встановлений законом порядок переміщення та/або порушення нормальних і безпечних умов функціонування органів митного контролю, в тому числі внаслідок неефективної управлінської діяльності у галузі державної митної справи та реалізації внутрішніх ризикогенних потенціалів, а також посягання на об'єкти митної інфраструктури, що набуває особливої актуальності та гостроти питання в умовах інтервенції суміжних держав.

Список використаних джерел:

1. Луман Н. Понятие риска / Н. Луман // THESIS. – 1994. – № 5. – С. 135–160.
2. Альгин А. П. Риск и его роль в общественной жизни / Альгин А. П. – М. : Мысль, 1989. – 187 с.
3. Останин В. А. Управление рисками при таможенном контроле товаров и транспортных средств : учебное пособие / В. А. Останин, Н. А. Шаланина ; Российская таможенная академия, Владивостокский филиал. – Владивосток : РИО Владивостокский филиал Российской таможенной академии, 2010. – 100 с.
4. Останин В. А. Триада “Страх-Опасность-Риск” и экономическая безопасность предпринимательства / В. А. Останин, Ю. Г. Плесовских, Ю. В. Рожков // Экономика и предпринимательство. – 2014. – № 2 (25). – С. 181–185.
5. Луман Н. Риск и опасность [Электронный ресурс] / Н. Луман // Отечественные записки. – 2013. – № 2 (53). – Режим доступа : <http://www.strana-oz.ru/2013/2>
6. Десятнюк О. М. Дефініція ризику податкової системи / О. М. Десятнюк // Світ фінансів. – 2007. – № 4 (13). – С. 24–34.

7. Балабанов И. Т. Риск-менеджмент / Балабанов И. Т. – М. : Финансы и статистика, 1996. – 192 с.
8. Бернштейн П. Против богов: Укрощение риска : пер. с англ. / Бернштейн П. – М. : Олимп-Бизнес, 2000. – 400 с.
9. Джумурат О. В. Етапи реалізації ризик-менеджменту / О. В. Джумурат // Митна безпека. Серія : “Економіка”. – 2010. – № 1. – С. 70–77.
10. Корх О. М. Феномен ризику як об’єкт осмислення в теорії державного управління / О. М. Корх, Г. Ю. Кулик // Вісник Академії митної служби України. Серія : “Державне управління”. – 2011. – № 1 (4). – С. 18–24.
11. Орлов А. И. Подходы к общей теории риска / А. И. Орлов, О. В. Пугач // Управление большими системами. – 2012. – № 40. – С. 49–82.
12. Терещенко С. С. Концептуальні основи ризик-менеджменту у галузі митної справи / С. С. Терещенко // Митний брокер. – 2010. – № 5. – С. 55–86.
13. Саркисова Е. А. Риски в торговле. Управление рисками : практическое пособие / Саркисова Е. А. – М. : Издательско-торговая корпорация “Дашков и К”, 2009. – 244 с.
14. Про затвердження Концепції створення, упровадження і розвитку системи аналізу та керування ризиками та Положення про систему аналізу й селекції факторів ризику при визначенні окремих форм митного контролю [Електронний ресурс] : наказ [видано Держмитслужбою України 27.05.2005 № 435]. – Режим доступу : <http://www.zakon.nau.ua/doc/?code=v0435342-05>
15. Border Management Modernization / editors : Gerard McLinden, Enrique Fanta, David Widdowson, Tom Doyle. – The World Bank, 2011.
16. Customs Risk Management Compendium [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.wcoomd.org>
17. Руководства к главе 6 Генерального приложения Киотской конвенции. Таможенный контроль [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.carecprogram.org>
18. ISO Guide 73:2009. Risk management – Vocabulary – Guidelines for use in standards [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.iso.org>
19. Таможенный кодекс Таможенного союза (приложение к Договору о Таможенном кодексе Таможенного союза, принятому Решением Межгосударственного Совета ЕврАзЭС на уровне глав государств от 27.11.2009 № 17) // Собрание законодательства РФ. – 13.12.2010. – № 50. – Ст. 6615.
20. Митний кодекс України [Електронний ресурс] : Закон України [прийнято Верховною Радою України 13.03.2012 № 4495-VI]. – Режим доступу : <http://www.zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4495-17>
21. Комаров О. В. Митний ризик як ключовий елемент механізму державного ризик-менеджменту в митній галузі / О. В. Комаров // Вісник Академії митної служби України. Серія : “Державне управління”. – 2011. – № 2. – С. 210–215.
22. Актуальні питання теорії та практики митної справи : монографія / за заг. ред. І. Г. Бережнюка. – Хмельницький : ПП Мельник А. А., 2013. – 428 с.
23. Управління ризиками в митній справі: зарубіжний досвід та вітчизняна практика : монографія / за заг. ред. І. Г. Бережнюка. – Хмельницький : ПП Мельник А. А., 2014. – 288 с.